

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРИ ПОБУДОВІ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА SOME QUESTIONS TO THE FORMATION OF THE SYTEM OF INFORMATION LAW

Коваленко Л.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент Національного університету «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»

У статті сформульовано поняття системи інформаційного права, розглядається питання про його зміст, побудову. Проаналізовано норми Загальної та Особливої частин інформаційного права.

Ключові слова: система інформаційного права, інформаційна норма, інформаційно-правові інститути, Загальна та Особлива частини інформаційного права.

В статье сформулировано понятие системы информационного права, рассматривается вопрос о его содержании, построении. Проанализированы нормы Общей и Особенной частей информационного права.

Ключевые слова: система информационного права, информационная норма, информационно-правовые институты, Общая и Особенная части информационного права.

The concept of the system of informative law is set forth in the article; a question is examined about his maintenance, construction. Norms are analyzed by General and Special parts of informative right.

Key words: system of informative law, informative norm, informative legal institutes, General and Special part of informative law.

Перш ніж перейти до характеристики та обґрунтування уявленнь стосовно системи інформаційного права, хотілося б наголосити на дискусійності цього напрямку взагалі. Обговорення складу системи права, взагалі, пройшли декілька етапів та тривають досі. Проблема системи права у цьому контексті безпосередньо пов'язувалась із розвитком та практичним функціонуванням права, нормативним його розумінням. Особливістю етапних дискусій щодо цього стала в подальшому більш активна участь галузевих фахівців. Якщо спочатку основне обговорення тривало між фахівцями із загальної теорії права, то в подальшому більш активну роль стали відігравати галузеві представники юридичної науки.

Однією з перших дискусій щодо системи інформаційного права було обговорення проблеми предмета правового регулювання як вихідної засади формування галузей та критерію, який розмежовує їх у цілісному угрупованні системи права. Обґрунтовуючи підстави існування окремих галузей права, метою цього обговорення було виявлення вихідних критеріїв розподілення права на галузі. Виходячи зі складної диференційованості суспільних відносин, переважна більшість дослідників пропонувала виходити виключно із предмета правового регулювання (Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д., Згуровський М.З., Швець М.Я., Калюжний Р.А., Грищенко В.В. та Мельник П.В. та інші вчені) [1, с. 22; 2, с. 65; 3, с. 119; 4, с. 151]. Вони визначили інформаційне право як сукупність правил поведінки, що встановлена в законодавчому порядку, а також звичаї та правила співжиття, які санкціоновані державною владою та застосування яких гарантується державним примусом з метою охорони, закріплення та розвитку суспільних відносин в інформаційній сфері, здійснили висновок про примусовий характер інформаційного права, де перевага віддається виключно командному (імперативному) методу правового регулювання. Разом із тим деякі фахівці наполягали на врахуванні при розподіленні права на галузі не лише змісту та характеру суспільних відносин, а й методу правового регулювання.

Акцентування уваги виключно на предметі правового регулювання доповнювалося різкою критикою значення методу в механізмі правового регулювання, єдності предмета та методу при розбудові галузі права. Такий підхід розглядався як принциповий крок у минуле, відмова від розмежування публічного та приватного права. Безумовно, ця дискусія відображала стан суспільних відносин і не була спроможна дати відповіді на багато актуальних питань. Водночас нею було закладено фундаментальні підходи до з'ясування предмета правового регулювання, започатковані принципові засади співвідношення предмета та методу.

Існує інша точка зору про систему інформаційного права, що більшою мірою перенесла точку тяжіння на метод правового регулювання. Як системоутворюючі фактори виокремлювались як предмет, так і метод правового регулювання. Відносно новим у ході цієї дискусії стало обґрунтування та дослідження як системоутворюючого суб'єктивного фактора. Активну участь в обговоренні цих питань взяли такі фахівці, як: Баранов О.А., Згуровський М.З., Письменський А.А., М.Я. Швець, Р.А. Калюжний та ін.

Досягненням цього обговорення стала характеристика методу правового регулювання як критерію, безпосередньо пов'язаного з характером і типом суспільних відносин (предметом правового регулювання). Позаду залишилась характеристика методу як зовнішньо відокремленого, автономного стосовно предмета регулювання. Зосередження уваги на дослідженні саме проблем методу правового впливу призвело до деталізації елементів його структури. Учені-юристи прийшли до висновку щодо доцільності розмежування галузей з єдиним методом регулювання (цивільним, кримінальним, адміністративним) та галузей, які використовують поліелементні методи правового впливу (земельне, господарське і т.д.). Виходячи з предмета регулювання, можна було обґрунтувати існування досить широкої низки правових галузей, але самостійність галузі права передбачала не лише предметну специфіку, але й відповідний метод правового впливу. Доводилось, що галузі права, об'єктивно розмежовуючись, не дублюють, а взаємовключають одна одну. Галузеве регулювання не може бути охоплене загальними положеннями інших галузей, а передбачає визначення самостійних загальних положень, притаманних лише такій галузі права.

Підсумками дискусії про систему інформаційного права виявилось розширення та збільшення кількості системних факторів, які використовуються для структуривання галузей. Окрім предмета та методу до цієї сукупності додали принципи, стан законодавства і т. д. Було наголошено на висновку, що система права включає: а) фундаментальні галузі (державне, адміністративне, цивільне, кримінальне, цивільно-процесуальне та кримінально-процесуальне право); б) інші основні галузі (земельне, фінансове, сімейне, трудове право та право соціального забезпечення); в) комплексні галузі права (банківське, господарське, страхове, морське, природоохоронне право). Саме на цьому етапі ще більш загострилось протиріччя щодо співвідношення понять «галузь права», «галузь законодавства», «навчальна дисципліна», склалися дуже непрості засади корегування та вдосконалення системи законодавства.

У ході цієї дискусії сформувались принципові підходи щодо реформування системи права за змістом. Окремі фахівці пропонували відмовитись від методу регулювання як критерію структурування системи права. Інші пропонували звернутися до інших ознак, відмовившись від предмета та методу як критеріїв галузевої диференціації. Деякі бачили безперспективність такої дискусії, виходячи з того, що галузей у праві не існує та від цього треба відмовитись, зупинившись на дослідженні питань системи законодавства і галузей законодавства. Незважаючи на таку розбіжність уявлень, у ході цієї дискусії прийшли до цілої низки певних етапних висновків, які збагатили аналіз юридичних особливостей галузей права як додаткових критеріїв диференціації. Активно пропонувалось і застосування поряд із методом правового регулювання як окремого елементу поняття юридичного режиму.

Визначаючи систему права, спираються на те, що вона являє собою взаємопов'язані та взаємодіючі правові спільності, які у своїй регулятивній спрямованості спираються на сукупність конституційних приписів. «Система права є внутрішньою будовою чинного в державі права, яка виражає єдність норм, що його складають, та їх розмежування на галузі, інститути та підгалузі права». Система права розглядається як один із найважливіших факторів, що розкривають об'єктивно існуючі закономірності суспільного розвитку. «Система права за його змістом – це внутрішня структура права, що відповідає характеру суспільних відносин, що підлягають регулюванню». Виходячи з того, що система передбачає структурування на засадах єдності природи правових норм, з цих же підстав можна здійснювати дослідження і системи інформаційного права. У цій ситуації, безумовно, буде йтися про єдність, яка базується на єдиній природі норм, що забезпечують інформаційно-правове регулювання, та таку єдність, яка об'єктивно обумовлює взаємопов'язані внутрішні складові: інформаційно-правову норму – інформаційно-правовий інститут – підгалузь інформаційного права. Дослідження системи інформаційного права на сьогодні вже здійснюється на певних підсумкових висновках стосовно системи права взагалі. Відносно цього було декілька концепцій, згідно з якими система інформаційного права розглядалась: а) як система принципів та навчальна дисципліна; б) як система інформації. Відповідно до першого підходу підставою формування системи права був суб'єктивний фактор, судження суб'єктивного порядку відносно змісту системи права. Виходячи з цього, вдосконалення системи права зводилось до узгодження предметів викладання правових дисциплін. Система права розглядається як об'єктивна, соціальна реальність.

Характеристика системи права через інформаційні засади базувалася на тому, що, по-перше, уявлення про систему права ще не означають істинного стану; по-друге, на логічності включення в юридичну науку принципів та положень теорії систем. Системний підхід набував у цій ситуації надгалузевого значення. За відсутності загального визначення системи в якості останніх виділялися найрізноманітніші об'єкти. Вони характеризувалися низкою ознак: складність об'єкта, цілісність, здатність розподілятися на підсистеми, бути елементом системи більш високого порядку, утворювати особливу єдність з оточенням. Дослідження системності правового впливу здійснювались з урахуванням математичних, логіко-лінгвістичних підходів, на підставі цього система розглядалась як певний абстрактний аналог реального об'єкта чи явища. Виходячи із цього, систему права можна було б характеризувати як певну упорядковану множину знаків, під якими розуміються засоби впливу одного організму на ведінку чи стан іншого в комунікативній ситуації. При такому підході від владного змі-

ту права як певної сукупності норм врешті-решт нічого не залишається. Є знаки, є семіотика, семантика, інформація, комутація, але права, а відповідно, і його системи немає.

Намагання створити логічно остаточну систему права, в межах якої узгоджені всі її складові, які не суперечать одне одному, було в усі часи та існує і сьогодні. У той же час, видається, що навряд чи це може бути остаточно досягнуто в закінченому вигляді. Принциповою підставою такого явища, на наш погляд, є динамізм як нормативно-правового акта, так і системи права в цілому. Плинність суспільних відносин, їх непередбачувано інтенсивний ривок у розвитку або, навпаки, гальмування призводить до розбіжності змісту правового припису з тими відносинами, на регулювання яких він спрямований. Це підсилюється і багатоаспектністю зв'язків у системі права, які дуже складно оперативно передбачити та переробити. Саме тому аналіз стану як системи права в цілому, так і системи окремої галузі, на нашу думку, має здійснюватись постійно.

Слід погодитись із приводу цього з уявленнями М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного стосовно того, що інформаційне право як галузь права є складним поліструктурним динамічним утворенням. «Правовідносини з приводу інформації відображають інформаційні суспільні відносини, тому зміни в розвитку країни безпосередньо вплинули і на процес структуризації цієї галузі. Збільшується масив інформаційно-правових норм, розширюється та деталізується коло суспільних відносин, що підпадають під предмет інформаційно-правового регулювання. Формуються нові інформаційно-правові інститути, окремі інформаційно-правові інститути у зв'язку зі зміною в регулюванні відповідних суспільних відносин втрачають свою актуальність і припиняють існування».

Динамічний аспект розвитку системи інформаційно-правових норм обумовлює два напрями аналізу. З одного боку, як інформаційне право стало єдиною системою, утворилося як цілісна система права. З другого боку, яким чином сучасні динамічні тенденції мають сприяти та обумовлювати появу нових угруповань у межах інформаційно-правової галузі та чи є підстави перетворення їх із часом у самостійні галузі права. «Виникнення нових галузей права може бути зведено до двох підстав: 1) поширення правової регламентації на ту частину соціальної дійсності, яка раніше не була об'єктом правового регулювання; 2) відмежування від однієї або декількох галузей права взаємопов'язаних сукупностей норм (правових інститутів), що набули якісно нових якостей».

Стосовно системи інформаційного права перша можливість реалізовувалась у розвитку сукупності інформаційно-правових норм. Поява якісно нового різновиду суспільних відносин, які відображали діяльність в інформаційній сфері на межі XX-XXI ст., обумовила формування інститутів права в межах інформаційно-правової галузі та розвиток його на сьогодні до рівня складно структурованої підгалузі інформаційного права. Стосовно другого напрямку галузевого утворення в контексті аналізу перспектив розвитку системи інформаційного права. Деяко схоже на відображення такої позиції вже пропонується сучасними дослідниками. «Іноді однотипні суспільні відносини на підставі особливих завдань правового регулювання можуть потребувати відокремленого правового регулювання. Саме ці обставини, наприклад, обумовили появу в правових системах ряду держав особливих галузей права». Перш за все, складно зрозуміти, що має на увазі автор під поняттям «особливі галузі права». Фактично в цьому випадку наголошується на появі самостійних правових угруповань (підгалузей чи галузей), якщо виходить із реалізації завдання «відокремленого правового регулювання». Але вищевикладений підхід породжує більше питань, ніж дає відповідей.

До того ж ми можемо погодитись із тим, що виникають або розвиваються суспільні відносини, які вимагають міжгалузевого регулювання. Водночас предмет впливу цих галузей у рамках єдиних суспільних відносин має чітко розмежовуватись, що обумовить і раціональне визначення меж між цими галузями, а зовсім не поєднання їх у єдину систему.

І нарешті, як особливу галузь права виділяють сферу правового регулювання, яка пов'язана з інформаційними деліктами. Але, нам видається, що при такому підході (з яким ми не згодні принципово) зникла ще одна складова – адміністративні делікти. Ми вважаємо, що більш логічно розглядати цю ситуацію як сферу суспільних відносин, які пов'язані з порушеннями норм інформаційного законодавства та породжують кримінальну відповідальність (урегульовану нормами кримінального права), адміністративну відповідальність (регулюються нормами адміністративного права). Ще більше збагачується механізм правового регулювання в цьому напрямі з урахуванням процесуальних аспектів цих відносин (кримінально-процесуальні норми та процесуальні норми, які регулюють відповідні адміністративні процедури).

Вважаємо, що найближчим часом навряд чи можна наголошувати на тому, що який-небудь інститут інформаційного права об'єднається з окремими інститутами іншої галузі права і це приведе до появи нового галузевого утворення. Інформаційне право має дуже своєрідний предмет правового регулювання, що обумовлює чітко відокремлену автономну групу однорідних інформаційно-правових норм. Безумовно, певна межа є фактично з усіма галузями права, але не така, на підставі якої може розвиватися нове галузеве утворення. Важко в цій ситуації погодитися з вченими стосовно того, що «певна функціональна потреба у створенні логічного та закінченого ланцюжка правового регулювання повною мірою превалює над намаганням побудови правових галузей за предметним критерієм. Необхідність реалізувати певну функцію та досягти необхідного юридичного результату трансформує традиційну систему галузевого розподілу, примушуючи право втручатися у чужу для нього сферу відносин кримінально-правових та кримінально-процесуальних». Цей висновок навряд чи можна вважати логічним. Предмет регулювання як один із критеріїв розмежування галузей, підгалузей, інститутів ніхто не відміняв. І сьогодні немає аргументованих пропозицій зробити це або якимось чином принципово скорегувати цю ситуацію. Саме тому більш доцільний шлях – це узгоджене зіставлення, упорядкування норм різних галузей права, які спрямовані на регулювання схожих за змістом суспільних відносин.

У цій ситуації дуже важливим стає «питання про розміри та параметри галузеутворюючої «критичної маси» нормативного матеріалу. Найважливішим показником перетворення групи взаємопов'язаних «суміжних» інститутів у нову галузь права повинна бути поява нових, притаманних лише даній групі інститутів понять та конструкцій, а також формування загальної частини, яка містить принципи та вихідні засади, що поширюються рівною мірою на всі відносини, що регулюються цією галуззю». Таким чином, безумовною ознакою появи у межах інформаційно-правової галузі інституту, який перетворюється у підгалузь або у перспективі в окрему галузь, є не лише кількісне накопичення інформаційно-правових норм, а й якісне перетворення, складне структурування вже існуючих норм, а також тих, які мають прийматися. Одним із яскравих прикладів цього, на наш погляд, є розвиток інформаційно-правових підгалузей. Активний розвиток суспільних відносин призвів до стрімкого збільшення кількості нормативних приписів у цьому регулюванні. Якісної значущості цьому надало логічне формування блоків матеріального та процесуального права у межах правового регулювання, а також чітко узгоджене логічне структурування з об'єктивним розподіленням на загальну та особливу частини.

Ще одне зауваження стосовно перспектив подальшого структурування інформаційно-правової галузі швидкість таких процесів.

Стрімкий розвиток, ускладнення суспільної трансформації, кардинальні державні перетворення – все це обумовлює й активне регулювання відповідних правових механізмів. Саме у такий час еволюційний поступовий розвиток системи права вимагає певних поштовхів. Саме тому за таких умов і формуються підстави більш динамічного розвитку та виникають нові інститути та галузі, тоді як еволюційний шлях спрямований здебільшого на якісне удосконалення, поступову зміну існуючих галузей та інститутів.

Галузь інформаційного права регулює весь рід суспільних відносин у сфері публічної інформації. Формально-логічна цілісність та завершеність інститутів інформаційного права саме і дозволяють легко об'єднувати їх у розділи та підгалузі інформаційного права, а залежно від здійснюваних ними функцій відносити ті чи інші інститути інформаційного права до його загальної чи особливої частини. Тобто в цілому система інформаційного права має складну розгалужену структуру, зумовлену не менш складною системою інститутів публічної інформації. Інформаційне право як явище інтегративне є системою самодостатніх та автономних інститутів, у яких сповна проявляється і водночас міститься внутрішня активність і своєрідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гавловський В.Д. Інформаційне право : навч.-методич. комплекс / Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С. – К., 1999. – 224 с.
2. Згуровський М.З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні : Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / Згуровський М.З., Родіонов М.К., Жилієв І.Б. – К. : НТТУ «КПІ», 2006. – 542 с.
3. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та інш.; За ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника – К.: Знання, 2004. – 274 с.
4. Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д. Інформаційне право: навч.-метод. Комплекс для підготовки фахівців за спец. «Правознавство». – К. : ІЕУГП, 1999. – 183 с.